

Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış*

Bayram KODAMAN**

ÖZET

Ekonominin ziraat-hayvancılığa dayandığı, ideolojinin de din olduğu Ortaçağ'da devletlerarasında medeniyet, kültür ve teknoloji açısından belirgin farklar yoktu. Bu ortamda bazı özellikleri bakımından Osmanlı Devleti, eşitler arasında birinci ve üstün durumdaydı. Bu özellikler: 1-Ulû'l-emre itaat anlayışı, 2-İnanıyorum o halde varım zihniyeti, 3-Devletin temeli adalettir anlayışı, 4-Toprak Sistemi, 5-Kapıkulu Sistemi, 6-Millet Sistemi idi. Bunlara dayanarak üç kutada büyük bir imparatorluk kurmuştur. XVII. Yüzyıldan itibaren yukarıda belirtilen anlayış, zihniyet ve sistemler bozulmaya başlamıştır. Aynı yüzyılda Avrupa, Ortaçağ'dan modern çağı yaratırken, Omsalı ise tam aksine klasik çağından Ortaçağ şartlarına sürüklenmiştir. Osmanlı Devleti bunun farkına varmışsa da kendi mazisiyle Avrupa arasında sıkışıp kalmış, ne mazisine dönebilmiş ne Avrupa'ya benzeyebilmiş ne de yeni bir çözüm yolu veya alternatif bulabilmiştir. Dolayısıyla yıkılmaktan kendini kurtaramamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Timar, Kapıkulu, Yükseliş, Çöküş.

A General view to the Reasons for the Rising and Decline of the Ottoman State

ABSTRACT

There were no accurate differences among states in terms of civilization, culture and technology at the medieval age whose economy was based on agriculture and cattle-dealing and whose ideology was based on religion. At this environment, Ottoman Empire was a first and superior among equals for its some properties. Thus are 1- an understanding of obedience to its rulers whose power derived from god, 2- the logic of I believe, therefore I am, 3- the understanding of justice is a mainstay of the state, 4- the Land System, 5- Kapıkulu (sultan's bodyguard) system, 6- nation system. Ottomans were established a great empire over three continents based on the principles that were stated above. However, the understanding, logic and the system that were stated above were began to corrupt starting from 17th century. At the same age, while Europe began to create its own modern age, contrarily Ottomans was about to be dragged into the conditions of Medieval age from its classical age. Even though Ottomans aware its own situation, they were middle of its own past and Europe. They could not be able to turn

* Bu makale, Sakarya Üniversitesi'nde düzenlenen *Kuruluş ve Çöküş Sürecinde Türk Devletleri Sempozyumu*'na (05-06 Kasım 2007) bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı.

2 Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış

back its past nor resemble to the Europeans, nor they could create an alternative way for themselves. Therefore, the Ottomans could not escape from being collapsed.

Keywords: Ottoman State, Timar, Kapıkulu, Golden Age, Collapse.

Giriş

Osmanlı devleti Ortaçağ şartlarında kurulmuş ve gelişmiştir. İlk çekirdeği 1299'da kurulan **Osmanoğulları Beyliği**'dir. Beylik Rumeli'de ve Anadolu'da genişleyerek Osmanlı Devleti'ne, 1453'te İstanbul'un fethiyle arkasından gelen Yavuz ve Kanuni devrinde de Osmanlı İmparatorluğu'na dönüştürülerek, Cihan devleti (Büyük dünya gücü) haline getirilmiştir. Yaklaşık 350 yıllık bu dönemde, Osmanlı Devleti çağdaşı olan Avrupa devletleri ile, bazı önemli farklar olsa da hemen hemen benzer şartlar altında bulunuyordu. Her iki tarafta da emeğe dayalı, coğrafi şartlara ve zamana bağlı tarım ekonomisi (tarım-hayvancılık) geçerli idi. İdeoloji olarak Avrupa'da Hıristiyan dini, Osmanlılarda ise İslam dini hakimdi. Ancak, Avrupa bu dönemde **kilisenin, skolastik düşüncenin, feodalitenin baskısı altında kalıplaşmış ve kapalı bir sistem içinde yaşarken, Osmanlı o günün şartlarına ve Avrupa'ya göre yüzü dünyaya dönük ve daha dinamik bir sisteme** sahipti. Nitekim bu özelliğiyle siyasî, idarî, askerî, ilmî, soysal bakımdan hızla gelişmiş ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında müesseseleşerek klasik çağına erişmiştir. Böylece Osmanlı "**bundan iyisi can sağlığı**" öz deyişinde olduğu gibi kendisinin mükemmeli yakaladığına inanmış ve bu inançla da hedefini "**mevcudu muhafaza etmek**" düşüncesiyle sınırlamıştır. Aynı dönemde Avrupa, mevcut sisteminin kabuklarını kırarak, yeni ve farklı bir sistem gayreti içine girmektedir. Başka bir ifade ile **Osmanlı hedefe vardığını zannettiğinde ve mola vermeye değil olduğu yerde kalmaya karar verdiği**nde henüz Avrupa kendi içinde kendi alternatifini çıkarmak için yeni harekete geçiyordu. İki sistem arasındaki en önemli fark **Osmanlı'nın statik, Avrupa'nın da dinamik oluşu** idi.

A-OSMANLI DEVLETİ'NİN YÜKSELİŞ DİNAMİKLERİ

Osmanlı Devleti'ni 1299-1600 tarihleri arasında beylikten alıp müesseseleşmiş bir imparatorluk haline getiren dinamikleri genel olarak aşağıdaki şekilde sıralamak mümkün görülmektedir.

1-Ulû'l-Emre İtaat Anlayışı

Ulû'l-emr, halife-sultan ve onun vekilleri anlamına gelmektedir. Ulû'l-emre itaat ise, halife-sultana ve onun askerî-sivil memurlarına, kısaca devletin emirlerine itaat etmektir. Osmanlı Devleti'ndeki Müslümanlar dinî inançları gereği dinî hiyerarşinin en yüksek tepesinde olan Halife'ye, dünyevi ihtiyaçlarının gereği de en yüksek otoriteyi temsil eden devletin başında bulunan Sultana (Padişah)

itaat etmeyi hem dinî hem de dünyevî bakımdan kutsal görev bilmiştir. Fert varlık sebebini, “*itaat ediyorum o halde varım*” derecesinde devlete ve halife-sultana bağlılığında görmüştür. Bu zihniyet ve anlayış birliği beraberliği ve düzeni sağlama bakımından Osmanlı’ya önemli bir potansiyel güç sağlamıştır. “*Ya devlet başa ya kuzgun leşe*” sözünde olduğu gibi devlete büyük önem atfedilmiş olup, dolayısıyla ulû’l-emre itaatın devleti ayakta tutacağı, itaatsizliğin de devleti ortadan kaldıracağı anlayışı söz konusudur.

2-İnanıyorum O Halde Varım Anlayışı

Osmanlı toplumunda ideoloji İslam dini olduğundan inanç-iman hem dünyevi hem de uhrevi hayatın esasını teşkil etmektedir. Bu itibarla dinin ve din adamlarının öngördüğü hazır bilgiler fertler için mutlak hakikatin ifadesidir. Bu çerçevede yaşamak, hayatı düzenlemek ve sürdürmek en ideal bir hayat tarzı olarak kabul edilmekteydi.

“*İnanıyorum o halde varım-yaşıyorum*” anlayışı, toplumun halife ve ulemanın etrafında ve arkasında toplanmasını ve onlara inanmasını sağlıyordu. Bu potansiyeli halife ve ulema siyasi ve idari güce dönüştürerek, amaçları için seferber etme imkanını buluyorlardı. Nitekim, bu anlayışa dayanarak müslüman halk halife tarafından cihad için sancağı şerif altında toplanmaya davet ediliyordu. Halk da “*din-ü-devlet*” uğruna “*ölürsem şehit, kalırsam gazi olurum*” inancıyla cihada çıkıyordu. Bu ruh Osmanlı’nın en önemli manevi gücünü oluşturması bakımından devlet tarafından daima canlı tutulmaya çalışılmıştır.

3-Adalet Mülkün Temelidir (Devletin Temeli Adalettir)

Osmanlı Devleti adaleti, sisteminin hem hareket noktası olarak almış, hem de sisteminin merkezine koymuştur. Bunun için “**adalet mülkün temelidir**” ilkesi yönetim anlayışının veciz bir ifadesi olarak zihinlere yer etmiştir. Bizans İmparatorluğunun ve Balkanların anarşi içinde olduğu bir dönemde Osmanlı fütuhatının hızla ilerlemesinde ve sınırlarının genişlemesinde Osmanlı adaletinin önemli bir rol oynadığı tarihçiler tarafından kabul edilen bir husus olduğu bilinmektedir.

Osmanlı, Avrupa’nın aksine, temel hedefleri arasına **üretim, para, hürriyet, eşitlik** kavramlarından ziyade “**adalet**” kavramı koymuştur. Zira, o devirdeki şartlar altında toplumların veya fertlerinin en önemli ihtiyacı adaletti. Bu itibarla siyaseten **nizam-ı alem** (dünya nizamı) peşinde olan Osmanlı’nın kendi dünya düzenini cazibe merkezi haline getirebilmek için adalet vaad etmesi ve devletin var oluş sebebini adalete dayandırması fevkalâde anlaşılır bir durumdur. Dolayısıyla şeriat kanunlarıyla ve örfi kanunlarıyla imparatorluk dahilinde adaleti temin etmeye öncelik veren Osmanlı Devleti’ni despotlukla nitelendirmek pek mümkün görülmemektedir. Çünkü despotik bir devletin 600 yıl gibi uzun

4 Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış

bir zaman yaşaması ihtimal dâhilinde bile değildir. Gayr-i müslim cemaatlerin dahi pek çok konuda kendi cemaat mahkemelerini değil de Osmanlı mahkemelerini tercih etmeleri, Osmanlının adalet üzerindeki hassasiyetini göstermesi açısından manidardır.

Osmanlı kanunlarına göre ülkenin-toprağın sahibi padişaktır; reaya ise kendi güvenliğini- refahını sağlamakla yükümlü olan padişahın teb'asıdır. Bu anlayışla, padişahın izni olmadan herhangi bir kimsenin ve yerel otoritenin toprak ve köylü üzerinde hakimiyet kurması ve tasarrufta bulunması, dolayısıyla adaletsiz davranması engellenmiş oluyordu¹.

Adalet sadece devletin temeli değil, aynı zamanda da dinin esası idi. Nitekim, adalet teşkilatının tepesinde Şeyhülislam bulunuyordu. Şeyhülislamın altında Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, bunlara bağlı ise Eyalet kadıları (Büyük Molla), Sancak kadıları (molla), kazalarda kadı, nahiyelerde ise naipler görev yapıyordu. Bu kişilerin hepsi de ilmiye sınıfına dahil olup, medreselerin en yüksek kısmından mezun kimselerdi.

Osmanlıdaki, şer'i mahkemeler, aleni yani şeffaf olup, her türlü hukukî ve cezaî anlaşmazlıklara bakmaya yetkili idi. Her davada kadıların yanında istişare edebileceği beş-altı kişiden oluşan bir bilirkişi heyeti (jüri) yer alıyordu. Kadı, kararları hakkında müftülere de danışabilirdi. Gayrimüslimler davaların kendi mahkemelerinde çözme hürriyetine sahipti. Buna rağmen bazı hallerde kadılara ve müftülere başvurdukları bilinmektedir. Bu da, şer'i mahkemelerin halkın nazarında itimat ve güvene sahip olduğunu göstermektedir.

Osmanlı hukuk anlayışında “*zamanında yerine getirilmeyen adalet adaletsizlik*” sayıldığından, davalar çok çabuk ve hızlı karara bağlanıyordu. Yanlış karar veren kadı terfi ettirilmez, rüşvet almış ise görevden atılıyordu. Kararlara itiraz davaları ise, kazaskerler veya en son merci olan **Dıvan-ı Hümayun** (Bakanlar Kurulu) tarafından karara bağlanıyordu.

Osmanlı Devletinde adalet, hem devletin temeli hem de dinin esası olduğundan eşitlik ilkesini de yerine getirmesi bakımından müslim ve gayrimüslim cemaatlerin güvenini kazandığı gibi, Avrupa'da da haklı bir şöhrete sahip olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı'nın yükselmesinde adalet anlayışının önemli bir rol oynadığı mutlaka dikkate alınması gerekmektedir.

Osmanlı XVII. yüzyıla kadar idarî, siyasî, iktisadî, içtimâî gücünü, istikrarını ve düzenini, kendi teb'asını devlete, cemaatlara ve diğer fertlere karşı koruyan ve her türlü uyuşmazlığı halleden, üretimi, tüketimi, dağıtımı nizama koyan gelenekselleşmiş ve kurumsallaşmış şer'i ve örfi hukuk ve adalet anlayışına borçludur.

¹ Ahmet Tabakoğlu, *İktisat Tarihi*, İstanbul, 2005, s. 79.

4-Tımar Sistemi (Toprak Düzeni)

Bilindiği üzere, 18.yüzyılın ikinci yarısında başlayan sanayi devrimine kadar devletler ve fertler için sermayenin, hakimiyetin, gücün, kudretin, zenginliğin vazgeçilmez kaynağı topraktır. Sanayi devriminden önce kimin toprağı geniş, verimli ise, kim topraktan daha çok istifade edebiliyor ve toprağı daha iyi işletebiliyor ise, o devlet veya kişi daha güçlü, daha zengin, daha hakim duruma gelebiliyordu. Bu bakımdan devletler daima daha geniş ve verimli topraklar elde edebilmek için fütuhat yapmayı hayat tarzı haline getirmişlerdir. Fütuhat devletlere sadece toprak kazandırmıyor, aynı zamanda krallarına- padişahlarına, toplumlarına şan, şöhrat, prestij ve el emeğı kazandırdığı gibi dinine, ideolojisine, kültürüne,diline, töresine üstünlük de sağlıyordu. Dolayısıyla, her devlet gibi Osmanlı Devleti de bu anlayış çerçevesinde hareket ederek, toprak fütuhatına girişmiş ve büyük bir imparatorluk kurmuştur.

Osmanlı Devleti sahip olduğu toprakları, İslamî hukuk kaidelerine göre beş kısma ayırmıştır.²

a-Arazi-i memlûke (mülk arazi): Bu tür araziler şahısların mülkiyetinde idi. Mülk sahipleri arazilerini istedikleri gibi kullanmakta serbestiler.

b-Arazi-i metruke: Köy ve kasaba halkının ortak kullanımına ve istifadesine bırakılmış meralar, yollar, pazar yeri yaylak-kışlaklardır.

c-Arazi-i mevat: İşlenmeyen ve hiç kimsenin mülkiyet ve tasarrufunda bulunmayan arazilerdir.

d-Arazi-i mevkufe: Vakf edilmiş vakıf arazileridir.

e-Arazi-i emiriyye: Mülkiyeti devlete ait arazilerdir. İmparatorluk topraklarının en önemli ve büyük kısmını teşkil etmekteydi. Tımar sistemi bu araziler için söz konusu idi.

Topraklar tımara verilmek ve kontrol altında tutulmak için önce *tahrir* yapılır yani *mufassal defterlere* yazılırdı. Bu yazım sonunda her köyün ödemesi gereken vergi miktarı tahmini olarak belirlenir. Sonra *icmal defteri* denilen ikinci bir deftere arazinin *has, zeamet ve tımar* olarak dağılımı yazılırdı. Vezir ve beyler için ayrılan haslar çıktıktan sonra geri kalan araziler zeamet ve tımar olarak dağıtılırdı³.

² *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1959, s. 1537.

³ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ* (1300-1600), (çev. Ruşen Sezer), İstanbul, 2004, s. 112-113.

6 Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış

Devlet arazisinin en dikkate değer kısmı **tımar** idi. Küçük toprak parçalarından ibaret olup, devlet arazilerinin en büyük bölümünü bu tımarlar oluşturuyordu. Tımar sisteminin esası ne idi? Tımar sistemiyle, toprak veya arazi üzerinde **devlet- sipahi- köylünün** (reaya) hakları ve toprakla ilişkileri düzenlenmekteydi. Devlet toprağın sahibidir. Her türlü yetki devlete aittir. **Sipahi** ise, devlet adına araziyi kontrol etmekte, bir nevi arazinin memuru ve tahsildarı görevini yerine getirmekte idi. **Köylü** de tımar arazisini ekip-biçen yani toprağı işleyen üretici durumunda idi. Tımar sahibi sipahi, araziyi devlet adına idare ederken sadece bekçi ve vergi memuru durumunda değildi. Ayrıca, orduya tam teçhizatlı (At, yay, kılıç, mızrak, kalkan) asker hazırlamakla görevli idi. Her üç bin akçelik tımar geliri için bir asker beslemek zorunda idi⁴.

Tımar sistemi ile devlet şu avantajları sağlıyordu: Önce toprağın düzenli ve adil bir şekilde işlenmesini ve düzenli üretim yapılmasını sağlıyordu, ikincisi, düzenli bir vergi sistemi ile devlete gelir temin ediyordu. Üçüncüsü orduya masrafsız asker yetiştiriyordu. Sipahi vasıtasıyla köyde asayiş ve emniyeti yani kamu düzenini koruyordu.

Tımar sisteminde, devletin, sipahinin ve köylünün hak ve ödevleri kanunnâmelerle en ince teferruatına kadar belirlenmiş idi. Bu itibarla 18. yüzyıla kadar gayet iyi işlemişti. Bu sisteme göre her köylüye sadece işleyebileceğı kadar toprak, oturabileceğı bir ev veriliyordu. Ayrıca köylünün güvenliği sağlanıyordu. Dolayısıyla köylünün işsiz, topraksız, evsiz kalması ve haksızlığa uğraması söz konusu değildi. Bu itibarla köylü; **devlet-padişah-sipahi** üçlüsüne tam sadakat ve tam itaat göstermek durumunda idi. Varlık sebebi ve hayat garantisi devlet oluyordu. Köylü bundan memnun idi. Ancak, işlediğı toprak sınırlı, geliri sınırlı olduğu için **zengin olma, yeni bir iş kurma veya teşebbüs sahibi olma, inisiyatif kullanma imkanı ve serbestisi yoktur. “Bir lokma bir hurka”, “azıcık aşım ağrısız başım”** anlayışını benimsendiğı için hayatından memnun olabiliyordu. Bu yüzden de din ve devlete hizmet etmeyi kutsal görev olarak kabul ediyordu. Neticede devlet de **birlik-dirlik-otorite** sağlamakta güçlük çekmiyordu. Bu düzen, 18. yüzyıla kadar fevkalade iyi işlemiş olduğundan devlet içte ve dışta gücünü muhafaza edebilmiştir.

Kısaca devlet; asker besleme, vergi toplama, emniyeti sağlama, toprağın verimli işletilmesi gibi hizmetlerin masraflarını karşılamak üzere sipahiye senelik vergi geliri 20.000 akçeyi geçmeyen tımar denilen dirlikler veriyordu. Bu dirlikler yoluyla Osmanlı Devleti, feodaliteyi önleyerek, merkezi hükümetin idarî-iktisadî-askerî-siyasî hâkimiyetini

⁴ İnalçık, a.g.e., s. 118.

sürdürmeyi başarmıştır⁵. İşte tımar sisteminin önemi buradan kaynaklanmaktadır.

5-Kapıkulu Sistemi

Kapıkulu padişahın-sarayın hizmetinde bulunan görevlilere verilen isimdir. Bu askeri görevliler önceleri savaş esirlerinden ve kölelerden ibaretti. Osmanlı Devleti bu usûlü bırakarak, *devşirme* denilen daha sağlıklı ve düzenli kendine has yeni bir sistem uygulamasına geçmiştir. Buna göre gayrimüslim cemaatler arasından devşirdiği (topladığı) çocuklar İstanbul'a getirilerek ikinci bir seçime tabi tutuluyor, iyileri saraya alınıyor, geri kalanları ise müslüman köylü ailelerin yanına gönderiliyordu. Saray için seçilen üstün zekâlı ve yetenekli olanları *Enderun Mektebi*'ne alınıp, ciddi bir eğitime tabi tutularak, yüksek makamlara aday memur olmaları için yetiştiriliyorlardı. Nitekim, devşirme suretiyle toplanmış olan Arnavut, Rum, Bulgar, Boşnak, Ermeni, Makedon çocukların Enderun'dan mezunları arasından pek çok komutan, sadrazam, şair, yazar, alim, ressam, mimar çıkmıştır. Bu kişiler devlet güçlü iken Türk kültürüne ve Türk devletine büyük hizmetler vermişleridir.⁶

Enderun'da yetişmiş ve üst yönetici mevkilerine tayin edilmiş kapıkulu denen bu devşirmelerin padişaha ve saraya sadakatleri tamdı. Görevlerini yaptıkları müddetçe mevki, rütbe, şan, şöret, mal, mülk sahibi olabiliyorlardı. Bu tür imkânlar, kapıkullarının şahsi menfaatlerini-dünyalıklarını temin etmenin yanında, devlete-padişaha iyi hizmet vermeleri için de önemli bir teşvik kaynağı oluyordu. Yeter ki, padişaha-devlete sadakatte, itaatte ve hizmette kusur etmesinler. Zira en ufak bir kusur ve zaafiyet her imkânı ve sahip oldukları her şeyi kaybetme, hatta canlarını ve mallarını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalıyorlardı.⁷

Kapıkullarındaki, "*siyaseten katl*" ve mallarının *müsadere* edilme korkusu, onları padişaha-devlete daha çok bağladığı gibi "*hem Allah'ın kulu hem de padişahın kulu*" olmalarını da sağlamıştır. Devşirildikleri kendi toplumlarından ve Müslüman toplumdan kopuk ve uzak bir hayat yaşamaları sebebiyle, var oluşlarını **sadakatte- itaatte- hizmette** başarı kazanmalarında görmüşlerdir. **Devlet yaşarsa, güçlü olursa, kapıkulları da mevkilerini-rütbelerini-canlarını-mallarını muhafaza edebilecekler ve refah içinde hayatlarını sürdürebileceklerdir.**

Padişah açısından Kapıkulu sistemine baktığımızda, karşılıklı bir menfaat ilişkisi görmek mümkündür. Zira asker ve yönetici

⁵ Murat Özyüksel, *Feodalite ve Osmanlı Toplumunu*, Bursa, 1993, s. 103-104.

⁶ Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, c. I-II, s. 17-18.

⁷ Murat Özyüksel, *a.g.e.*, s. 144.

8 Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış

sınıflarının kapıkullarından teşkil edilmesinde padişahların da menfaati vardı. Merkezi hükümetin otoritesine karşı çıkabilecek güçlü yerli ve mahalli otoriteler, aileler, aşiretler ve hanedanlar padişahlar tarafından daima kontrolü zor, dolayısıyla endişe ve tehdit kaynağı olarak görülmüşlerdir. Osmanlı padişahları için bu tehlike; sosyal tabanı olan Türk kökenli aileler, aşiretler ve Beylerden gelebilirdi. Bu tehlikeyi önlemenin en iyi yolu, bu tür mahalli-yerli güçleri merkezi yönetimden uzak tutmak ve bunların yerine padişahın çevresinde ve tamamen ona bağlı, toplumla münasebeti olmayan yabancı kökenli Müslüman Kapıkullarından müteşekkil bürokratlar (kalemiye) ve askerler(seyfiye) ordusu veya sınıfı yaratmaktan ibaretti.⁸ Böylece padişah ile kapıkulları arasında karşılıklı himaye-karşılıklı menfaat dayanışması ve menfaat birliği şeklinde bir asabiyet meydana getirilmiştir. Devlet fütihat yaptıkça, toprakları ve gelirleri arttıkça, padişahın ve kapıkullarının da menfaatleri, hâkimiyetleri ve saltanatları emniyet içinde devam edecekti. İşte Osmanlı devletinin ilk yüzyıllardaki gücü ve yükselişinin önemli sebeplerinden biri bu kapıkulu sistemidir denilebilir.

Kapıkulu sistemi içinde Enderun'dan yetişenlerin dışında ikinci derecede öneme sahip bir de kapıkulu askeri yetiştiren **Yeniçeri Ocağı** vardı. Yeniçeriler de devşirme usulüyle Rumeli'den Anadolu'dan toplanmış 10-15 yaşlarındaki çocukların yetiştirilmesiyle oluşturulmuş padişahın şahsına bağlı daimi askerlerdir. Bu askeri birlik yani Yeniçeriler bir nevi merkezi otoritenin ve padişahın muhafızları niteliğinde olup, taşrada bulunan beylerin otoritelerini dengelemek için kurulmuştur. Bunların da mahalli yerli halkla akrabalık ve menfaat ilişkisi yoktur. Bu bakımdan varlık sebepleri **itaat-sadakat-hizmet** olması hasebiyle devlete ilk zamanlarda başarılı hizmetler vermişlerdir.

Yeniçerilerin esas görevi savaş idi. Sefere giderken padişahın önünde yürürler, muharebe esnasında padişahı korurlardı. Savaş olmadığı zaman ise, İstanbul içinde ve İstanbul dışında güvenlik işlerine bakarlardı. İstanbul'da Divan-ı Hümayun'da nöbetleşe muhafızlık yaparlardı ve şehrin asayişini sağarlardı. İstanbul dışında da "**yasakçı**" adıyla güvenlik işlerini yürütürlerdi. Ayrıca hudutlardaki kalelerde muhafızlıkta yaparlardı. Bu görevleriyle İstanbul'da ve taşrada merkezi otoritenin-padişahın gözü-kulağı ve temsilcisi durumunda idiler.

6-Ulema (İlmiye) Sınıfı

Ulema kelimesi veya kavramı, Müslüman bir ülkede toplumu dinî bakımdan İslamî ilkelere göre idare eden özerk bir sınıfı ifade eder. Bu anlamda ulemanın asıl vazifesi Tanrı'ya ve dine hizmet etmek, halkı eğitmektir. Ulema'nın halim-selim, mütevazı, arif, dürüst, kamil-fazıl, nesebi temiz, itibarlı, araştırmacı, güzel ahlaklı, iffetli, ehl-i sohbet, dindar

⁸ Murat Özyüksel, *a.g.e.*, s. 114.

olma gibi niteliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikleriyle gelenek yönü son derece kuvvetli klasik İslam kültürünü ve ilim anlayışını temsil etmekteydi.⁹ Bu sınıfta sosyal üstünlük malla-mülkle, soyla değil, dindarlıkla ve iyi ahlakla elde edilmekteydi. 17. yüzyıldan itibaren üstünlük ve imtiyaz sağlamada servet-güç önem kazanınca bu sınıf da bozulmaya başlamıştır.

Ulema, her şeyden önce Kuran'a Hadislere ve bunların gerektirdiği diğer bilgiler yanında şer'i hukuka vakıf olmak zorunda idi.¹⁰ Ulema sınıfı, görevlerine göre şu şekilde kısımlara ayrılıyordu:

a-Fakihler: Şeriat hakkında araştırma yapanlar.

b-Kadılar: İslam hukukunun uygulayıcıları yani yargı gücünü temsil edenler.

c-Müderrisler: Eğitim işlerini yürütenler.

d-Müftüler: İbadet işlerini idare edenler.

Ulemanın başı Şeyhülislamdı. Bu itibarla görev ve mevkiye göre ulema sınıfında şu şekilde hiyerarşi söz konusu idi. Şeyhülislam, kazasker, müderris, kadı, müftü. Bunların altında imam, müezzin gibi görevliler yer almakta idi.

Ulema sınıfı, müderrislerle medreseye yani eğitime; kazaskerlik ve kadılık görevlileriyle yargı gücüne, adalet ve idareye; müftülüklerle dini işlere; imamlar ve müezzinlerle vasıtasıyla mescit, cami ve bunların cemaatlerine yani halka ve nihayet devlet hizmetlerinde olmayan halk uleması denilen *şeyh, şih, seyyid, şerif* gibi adamlarla da tekke-zaviye yani tarikatlara- cemaatlere (halkın önemli bir kısmına) hâkimdiler. Bu statüler ve görevleri gereği ulema sınıfı, devletle-halk arasında köprü durumunda idiler. Osmanlı Devleti'nin ilk yüzyıllarda devletle-ulema sınıfı arasında önemli bir mesafe bulunuyordu. Bu mesafe ulema sınıfını bir dereceye kadar özerk hale getiriyordu.¹¹ Dolayısıyla şeriatla ilgili olan her konuda son söz ulemanınındı. Devlet de bu özerkliği zımnen kabul ettiği için ulema sınıfı belli bir itibara, otoriteye ve imtiyaza sahip olarak, görevini hakkıyla yerine getirme imkânının buluyordu. 17. yüzyıllardan itibaren ulema devlete yaklaştıkça, siyasi otorite hâkim duruma geçti, böylece ulema sınıfı özelliğini ve özerkliğini kaybetti.

⁹ Fahri Unan, "Osmanlı Medrese Uleması: İlim Anlayışı ve İlmi Verim", *Komduk İlimler Jurnalı, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa. 5, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayını, Bişkek, 2003, s. 14-33.

¹⁰ *İslam Ansiklopedisi*, "ulema maddesi", c.XIII, s. 23.

¹¹ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, (çev. Mehmet Harmaner), İstanbul, 1996, s. 141-147.

7-Millet Sistemi*

Osmanlı, hem büyük-güçlü bir dünya devleti olmanın hem de yeni bir dünya nizamı kurmanın peşindedir. 16. yüzyılda, büyük bir siyasi güç ve dünya devleti olan Osmanlı İmparatorluğu ile, İslami esaslar üzerine oturan yeni bir dünya düzeni modeli yaratılmıştır. Bu dinî ve siyasî düzeninin tepe noktasında hükümdar olarak halife-padişah bulunuyordu. Halife, emirü'l-müminin idi, ancak dini bir görevi yoktu. Ulemadan değildi, dini yorumlama yetkisi de yoktu. Buna karşılık görevi, İslam'ın üstünlüğünü ve müslüman devletin hâkimiyetini kabul etmek, cizye vermek şartıyla gayri müslimlerin de (ehl-i zimme yani zımmiler) malını, canını ve güvenliğini korumak ve onlara da ibadetlerini ve kendi işlerini yürütebilecek şekilde imkan sağlamaktı. Bunu temin ederken, devlet veya halife-sultan bütün tebaasına veya reayasına karşı zayıf olmadan yumuşak, sert olmadan güçlü kalarak, toplumda hem saygı hem de sevgi uyandırmayı yönetimin esası olarak benimsemiştir¹². Bu yönetim anlayışını sürdürülebilir kılmak için çeşitli dinleri ve kavimleri içinde barındıran imparatorlukta siyasi-idari işlerin yürütülmesini Sadrazama; din ve kültür işlerinin yürütülmesini de Müslümanlar için Şeyhülislama, Hıristiyanlar için Patriklere, Museviler için de Hahama havale etmiştir.

Osmanlı Devleti, millet sistemi¹³ ile imparatorluk toplumu için **Türk dili, Osmanlı hanedanı, Osmanlılık bağı etrafında ortak yeni bir tarih kimliği** oluşturmayı hedeflemiştir. Bu sistem gayri müslimlere dinî ve kültürel muhtariyet tanıırken, aynı zamanda onlardan devletle idarî, siyas, malî, ticarî alanlarda işbirliği-yardımlaşma yapmalarını öngörmekteydi. Bu muhtariyete rağmen hiçbir gayri müslim cemaate, şeriat hukukuna aykırı bir karar ve davranış içinde bulunma hakkı tanınmamıştır. Aldıkları kararların, devletin onayından geçmesi gerekmektedir. Devlet gayri müslimlere, millet sistemi çerçevesinde hukuki bir himaye sağlayarak, içişlerine müdahale etmemekteydi¹⁴. Bu anlayış imparatorluk yapısına uygun idi.

* Osmanlı'da millet denince devlet tarafından himaye gören kitap ehli dinî azınlıklar (Hıristiyan, Musevi, vs.) anlaşılmalıdır.

¹² Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 161-165.

¹³ Millet sistemi için teferruatlı bilgi için bakınız: *Osmanlı Ansiklopedisi* (Yeni Türkiye Yayınları), c. IV, s.197-367.

¹⁴ Osmanlı millet sistemi, günümüzde çeşitli yazırlarla çeşitli yönere çekilmektedir. Bu ise, milli devlet sistemi ile imparatorluk sisteminin bilerek veya bilmeyerek karıştırılmasından ileri gelmektedir. Bilindiği üzere, imparatorluk yapısı çok milletliliği, çok kültürlülüğü, çok dinliliği haklı kılar. Buna karşılık milli devlet yapısı tek millet, tek kültür, tek dil üzerine oturtulmuştur. Azınlıklar milli devlette her türlü insan haklarına sahip olmakla birlikte, toplum ve cemaat olarak siyasi-idari hakları yoktur. Laiklik ilkesi de çok dinliliği mesele olmaktan çıkarmıştır. Bu itibarla, Osmanlı millet sistemi, modern dünyada milli devletler için model gösterilemez. Zira, millet sistemi ve bu vesile ile öne sürülen çok kültürlülük, çok milletlilik milli devletin ruhuna aykırıdır. Olsa olsa

Millet sistemi içinde gayri müslim her cemaatin kendi dilini kullanmak, dinî, kültürel ve eğitim müesseselerini geliştirmek; vergi toplamak, cemaat hukuku çerçevesinde yargı görevini yerine getirmek gibi kanuni hakları mevcuttu. Dolayısıyla her cemaat bu sistem içinde kendi kimliğini koruma, zenginleşme ve serbestçe hareket etme imkânı bulmuştur. **Osmanlı Barışı** bu sistem sayesinde gerçekleştirilmiştir. Kısaca Osmanlı Devletinin güçlü ve kudretli olduğu dönemlerde bu sistem yürümüş, hallerinden memnun olan ve Osmanlı Barışı sayesinde refah ve huzur bulan gayri müslimler Osmanlı gücünü gönüllü kabullenmişler ve ona itaat etmişlerdir.

Daha iyi anlayabilmek için Osmanlı millet sistemini bir tren katarına benzetebiliriz. 1299 Söğüt'ten kalkan bir Osmanlı treninin varlığını kabul edelim. Tren hızla yoluna devam ederken her istasyonda katara bir vagon takılmıştır. Bu süreç Kanuni devrinin sonuna kadar yani tren son istasyona varıncaya kadar devam etmiş ve vagon sayısı çoğalmıştır. Netice, Osmanlı treninin çektiği Türkler, Araplar, Kürtler, Boşnaklar, Tatarlar gibi müslüman toplumların da bir arada seyahat ettikleri vagonların arkasına Rum, Bulgar, Sırp, Macar, Makedon, Karadağ, Gürcü, Yahudi gibi gayri müslim milletlerin ayrı ayrı oturduğu vagonlar ilave edilmiştir. Bu trenin lokomotifi *seyfiye sınıfı* (askeri paşalar ve ordu), *ulema sınıfı* (din alimleri) ve *kalemiye* (sivil paşalar-bürokratlar)dir. Lokomotifin makinisti **Halife-Sultandır**. Lokomotifin kömür ihtiyacı Müslüman ve gayri müslimlerin verdiği vergilerle karşılanmaktaydı. Lokomotif iyi çalışırken ve hızlı giderken her millet kendi vagonunda, başlarında dinî şefleri (Patrik, haham, piskopos) olmak üzere huzur ve refah içinde seyahate devam etmiştir. Kimse trenden inmeye veya kendi vagonunu kataradan ayırmayı düşünmemiş veya cesaret edememiştir. Dolayısıyla Osmanlı barış treni emniyet içinde ve kendinden emin bir şekilde yoluna devam etmiş ve Kanuni döneminde son durağa varmıştır. Son durakta, 1683 yılına kadar beklemiştir. Bu bekleme esnasında kendi eski sistemine yeni bir alternatif yaratamamış, yani yeni bir lokomotif koyamamış, vagonları da yenileyememiştir. Bunun üzerine yolcularda huzursuzluk belirtileri yavaş yavaş baş göstermiştir. Huzursuzluk imparatorluk yok oluncaya kadar artarak devam etmiştir.

B-OSMANLI'DA ÇÖKÜŞ ZEMİNİNİN OLUŞMASI

1-Osmanlı Devleti'nin Ortaçağı

Osmanlı, 1299-1579 tarihleri arasında kendi yeniçağını yaşarken ve kendi klasik dönemini yaratırken, Avrupa kendi Ortaçağının karanlığında hayatını sürdürüyordu. Hal böyle iken, 16. yüzyılın sonlarından veya 17. yüzyılın başlarından itibaren tarihi süreç tersine işlemeye başlamıştır. Bunun sonucu Avrupa kendi Ortaçağından yeni bir alternatif çıkararak fert-akıl-ilm hatta millet merkezli; ilim adamlarının, filozofların ve tüccarların oluşturduğu yeni dinamik aktörleriyle yeniçağına girerken, Osmanlı kendi sisteminden yeni alternatif ve yeni aktörler çıkaramadığından, eski sitemiyle ve asker sivil paşalar, kapıkulları ve ulema sınıfı gibi geleneksel aktörleriyle yoluna devam etmekle bir nevi kendi Ortaçağını (Duraklama Devri) kendi hazırlamış ve onun içine girmiştir. Osmanlı Ortaçağını (Duraklama Dönemi) hazırlayan sebepleri iç ve dış olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

a-Dış Sebepler: Avrupa'nın yükselişi bu sebeplerin bütünüdür. Bilindiği üzere Avrupa Hümanizma, Rönesans ve Reform hareketleriyle içinde bulunduğu Ortaçağa alternatif olarak **Yeniçağını ve yeni zihniyetini** yaratmıştır. Bununla, dini inkâr etmeden dinin yanında **aklı**, kilisenin yerine **üniversiteyi**, ruhban sınıfı yerine **filozofları** ve **bilim adamlarını** ön plana çıkardı.¹⁵ Arkasından **ferdin-akıl-bilimin hürriyete ihtiyacı olduğunu** görerek **"hürriyetin"** vazgeçilmez olduğunu gördü. **Hürriyetine kavuşan fert, akıl ilim vasıtasıyla tabiatla, maddi dünya ile toplumlarla temasa geçerek incelemeye ve bilgi üretmeye başladı. Ahiretle ilgilenmeyi kiliseye bıraktı.** İşte Avrupa'da devrim yapan, Avrupa'nın önünü açan bu zihniyet değişmesidir. Bu devrimle Avrupa, hem tabiatı, maddeyi ve toplumu hem de bunların kanunlarını keşfetme ve böylece bilgi üretme yollarını buldu. Bunun sonucu Avrupa teknolojide özellikle askeri teknolojide, ilimde ilerleyerek **güce-servete-bilgiye** sahip oldu ve Osmanlı karşısında üstünlüğü ele geçirdi. 1453-1683 tarihleri arasında Avrupa'nın yaptığı coğrafi keşiflerin ilmî buluşların ve yeni felsefi fikirlerin çokluğu nazarı dikkate alındığında üstünlüğünü anlamak ve kabullenmek zor olmayacaktır.

b-İç Sebepler: Osmanlı Devletinin duraklama-gerileme dönemine girmesinin önemli sebeplerinin başında Avrupa'nın üstünlüğü ele geçirmesi ve dolayısıyla dünya şartlarının değişmesi ise, diğer sebeplerin kaynağı da bizzat kendi içinde meydana gelen bozulmadır.

¹⁵ Durmuş Hocaoğlu, "İlerleme Üzerine Bir Tahlil Denemesi", *Köprü*, İstanbul, 2004, Sa.78, s. 54-55.

Bilindiği üzere, Kanuni'den sonra Osmanlı Devleti'nin gelir kaynakları azalmaya ve malî durumu bozulmaya başlamıştır. Bunun başlıca sebebi fütihat döneminin kapanmasıyla Osmanlı hazinesi önemli bir gelir kaynağını kaybetmiştir. Buna paralel olarak coğrafi keşifler sonucu Osmanlı toprakları üzerinden geçen ticaret yollarının (**İpek yolu**) Okyanuslara kaymasıyla Osmanlı hazinesini ikinci önemli gelir kaynağından mahrum etmiştir. Üçüncüsü, Amerika'dan kıymetli madenlerin (altın-gümüş) Avrupa'ya oradan da Osmanlı İmparatorluğu'na akışı devletin fiyat ve mali politikasını altüst etmiştir. Bunun sonucu Osmanlı'nın ihraç malları ucuzlamış, büyük gelir kaybına yol açmıştır. Bu arada Avrupa mallarının rekabeti Osmanlı yerli sanayisinin çöküşünü hazırlamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan gelişmiş silah teknolojisini büyük miktarlarda para ödeyerek satın alması hazineye önemli ölçüde yük getirmiştir.

Bu olumsuzluklar karşısında Osmanlı hazinesi bir taraftan günden güne erirken, diğer taraftan tabii sınırlarına dayanmış ve toprakları genişlemiş olan Osmanlı devleti miktarı günden güne artan bürokrasisine maaş ödemek ve yenilgilerin başlamasıyla da fazlaşan harp masraflarını karşılamak mecburiyetinde kalması, üstelik daimi düzenli ordu bulundurma zaruretinin ortaya çıkması devlet hazinesine altından kalkamayacağı bir yük getirmiştir. Bu sıkıntıları veya masrafları karşılamak için devletin vergileri artırmak, paranın değerini düşürmek ve memurlara az maaş vermekten başka alacağı fazla bir tedbir de bulunmuyordu. Bu tedbirler de halkı, askerleri, ulemayı, bürokratları tedirgin ediyor ve memnuniyetsizliklerini artırıyordu.

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı devleti inisiyatifi elinden kaçırmış ve çaresiz duruma düşürmüştü. Artık dıştan gelen olumsuz faktörler birbirini takip ederken, içten başlayan bozulmalar da birbirini tetikler hale gelmiştir. Böylece merkezi otoritede zaafiyet işaretleri de başlamıştır. Aleyhte meydana gelen bütün bu gelişmeler, Osmanlı'nın idarî, askerî, sosyal, iktisadî yapısının; tımar ve eğitim sisteminin bozulmasına yol açmış ve böylece devletin klasik dengelerini alt üst etmiştir.

Sonuçta kapıkullarında (asker-sivil paşalar), ulemada, bürokraside **ulû'l-emre** itaat azalmaya yüz tuttu. Adalet mülkün temeli olmaktan fiilen çıktı. Tımar sisteminin bozulmasıyla iltizam usulü **mültezimleri**, malikâne sistemi de **ayanları** ortaya çıkararak feodal yapı oluştu.¹⁶ Bunların ekonomik ve sosyal güçleri artınca eyaletlerde, sancaklarda birer özerk otorite haline gelerek valinin, sancak beyi'nin ve kadi'nin önüne geçtiler. Devlet yetkilerinin bir kısmını **ayân-ı belde**,

¹⁶ Osmanlı İltizam ve Malikane sistemleri için bakınız: Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 1999, s. 99-126.

ayân-ı vilâyet ve *ayân-ı eyalet* adı verilen feodal beylere vererek, bunların statülerini meşrulaştırdı. Artık merkezi otorite bunlarla işbirliği yaparak kendi yetkilerini paylaşır hale düştü. Avrupa, feodaliteyi yıkmaya çalışırken veya yıkarken, Osmanlının ne kadar ters istikamette hareket ettiğini göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir.

Aynı şekilde Avrupa ilim ve bilgi üretmek için üniversiteler, enstitüler kurarken, Osmanlı, medreseleri yeni şartlara göre reforma tabi tutacağı yerde, onların bozulmasını önleyememiştir. Enderun da önemini kaybetmiştir. Artık devlet, kapıkullarının, yeniçerilerin, ulemanın, ayanların, bürokrasinin, sarayın siyasî entrikalarının alanı haline gelmişti. Aralarındaki ittifaklarla padişah değiştirerek, sadrazamı düşürerek kendi otoritelerini ve çıkarlarını korumaktan başka bir şey yapamaz ve düşünemez oldular.

c-Zihniyet Meselesi: Bilindiği üzere Yeniçağ'a kadar hemen hemen bütün tarım toplumlarında olduğu gibi Osmanlı'da da ideoloji dindir. Buna göre devletin ve hâkimiyetin Tanrı'ya ait olduğu zannediliyor ve devleti de Tanrı adına Peygamber yönetiyordu. Peygamberin ölümünden sonra bu görev elçinin vekili olarak halifelere düşmüştür. Halife, ilahî emirlere göre ülkeyi yönetmekle yükümlüdür. Yavuz Sultan Selim, 1517'den itibaren halifelik unvanını da üstlenmesiyle Osmanlı Devleti de resmen İslamî kuralları ve anlayışı esas alan bir yönetim şeklini benimsemiş oldu¹⁷.

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı sosyal, askerî, iktisadî müesseselerinin bozulmasına paralel olarak medrese ve eğitim sistemi de bozulmaya ve taassup içine düşmeye başladı. Artık medrese, daha evvel verilmiş doğruları-hakikatleri, ön yargıları akıl yoluyla teyit etmenin-doğrulamanın ötesinde, yeni bir fikir üretmez, keşif veya icat yapamaz duruma düşmüştür. Zira, eğitim konusunu ve objesini tamamen metafizik dünyada-ahirette aramaya yönelmiş ve **aklı kullanarak dünyevî ve beşerî meseleleri çözme işini, tabiatın kanunlarını keşfederek teknoloji yaratmayı, dolayısıyla maddi gücü ve refahı artıracak "alet yapma"** metodunu ihmal etmiştir. Bunun sonucu **skolâstik zihniyet, Osmanlı aydınlarına ve eğitimine hâkim olmuş ve yeni fikir, yeni bilgi, yeni mal-alet üretiminin yapılabileceği akıl ve bilim çağına girilmesini** engellemiştir. Bu yüzden inancın-geleneğin zıddı olmayan, fakat tersi olan akıl ve bilim, inanca-geleneğe paralel olarak Osmanlı medrese eğitiminde ve düşünce hayatında rehberlik görevini yapma imkânı bulamamıştır.

Osmanlı bu halde iken, Avrupa akıl çağından ilim çağına, tarım ekonomisinden sanayi çağına, el emeğinden-makine çağına, kılıç-ok-

¹⁷ Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Döneminin Temelleri ve Gelişimi*, Ankara, 1971, s. 8.

mızraktan ateşli silahlar çağına, hazır bilgiden bilgi üretme çağına geçerek kendi coğrafyasına, kendi toplumuna ve diğer toplumlara hakim olmuş, refahı, gücü, kültürü yakalamış ve kendi medeniyetini yaratmıştır.

2-Mazi ve Avrupa Arasına Sıkışan Osmanlı

Osmanlı Devleti, 17. ve 18. yüzyıllardan itibaren kendi şanlı mazisi ile kendisinden üstün hale gelen Avrupa gerçeği arasında kalmıştır. Bir yandan, mükemmel olarak kabul ettiği Fatih- Kanuni döneminin klasik sisteminden kopamıyor ve ıslahatlarla özlemini duyduğu mazisine dönmeyi ve maziye canlandırmaya gayret ediyor, öbür yandan üstünlüğünü ispat etmiş Avrupa gerçeğini de kabullenmek durumunda kalıyordu. Bu ikilem karşısında kalan Osmanlı Devleti, ne kendi sisteminden yeni bir alternatif sunabiliyor, ne de bir Avrupa-Osmanlı sentezi yapabiliyordu. Dolayısıyla zihniyet bakımından maziye bağlı kalarak, mevcut statüsünü muhafaza etmeyi, böylece psikolojik üstünlüğünü ve kimliğini de sürdürmeyi benimsemiştir. Bu tavrı ve tercihi aynı zamanda Avrupa karşısında içe kapanma- kabuğuna çekilme siyasetinin başlangıcı olmuştur.

Ancak bu siyasetin yürütülmesi imkânsızdı. Zira dünya olaylarını artık Avrupa belirliyordu. Avrupa, bütün kıtalarda olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapılarını zorlama ve imparatorluğun her yerine sızma imkânına sahipti. Nitekim *ticari mallarıyla, teknolojisiyle, fikirleriyle, sermayesiyle, okullarıyla, misyonerleriyle, konsoloslarıyla, tüccarlarıyla, kumpanyalarıyla, bankalarıyla* Osmanlı ülkesine girmesi zor olmamıştır. Bu süreçte, İstanbul, İzmir, Selanik, Beyrut, Trabzon, Samsun gibi şehirler Avrupa emperyalizminin önemli giriş noktaları vazifesini görmüşlerdir.

Önünde sonunda İslam devletinin ve toplumunun Hıristiyanlara karşı galip ve muzaffer olacağı inancıyla kendini mükemmel ve üstün gören Osmanlı, Avrupa'nın savaşlarda üstün gelmesine karşı verdiği ilk tepki içe kapanmak, "gâvura" muhatap ve muhtaç olmamak gibi dini gerekçeli pasif bir tavır içine girmiştir. Nitekim 17. yüzyılın İlk yarısında *Kadızedeliler*¹⁸ hareketi, 18. yüzyılda ise *Vahabilik*¹⁹ hareketi ve 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında hızla yayılan *Nakşibendî* tarikatının

¹⁸ Kadızedeliler: 17. yüzyılın başlarında Kadızâde Mehmet Efendi'nin öncülük yaptığı ve Hz. Muhammed devrinde olmayan uygulamaların İslam dininden çıkarılmasını savunan, aşırı şeriatçı bir harekettir. 1656'da, Köprülü Mehmet Paşa Kadızedeliler isyanını bastırarak, liderlerini sürgün etmiştir.

¹⁹ Vahabilik: Muhammed bin Abdolvahap (1691- 1787) tarafından Suudi Arabistan'da ortaya çıkarılan İslami bir mezheptir. Kuran'a harfîyen uyulmayı savunur.

*Halidiye*²⁰ kolu Avrupa'ya düşmanlığın ve *Asr-ı Saadet* dönemine dönüş fikrinin başını çekmişlerdir.

Osmanlıyı zaafa uğratan ikinci bir hareket de Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu kapitülasyonlarla yarı sömürge haline getirmesi ve ekonomik yönden çökertmesidir. Bu sömürgeleştirme faaliyeti 19. yüzyılda hızlanmış ve 1918'e kadar devam etmiştir.

Üçüncü olarak, önce Hıristiyanlığın (gayrimüslimlerin sonra da gayri Türklerin Osmanlı'dan imtiyazlı statü, muhtariyet ve istiklâl gibi isteklerde bulunmaları çok dinli, çok milletli Osmanlı İmparatorluğu'nda parçalanma sürecini başlatmıştır. Bu süreci, 1789 Fransız İhtilâli'nin getirdiği hürriyet- eşitlik- milliyetçilik fikirleri hızlandırmıştır. Zira klasik sistemini *adalet* üzerine oturmuş Müslüman Osmanlı için hürriyet-milliyetçilik hatta eşitlik fikirleri yani liberalizm yeni ve yabancı idi. Buna karşılık Hıristiyan milletler milliyetçilik, hürriyet ve eşitlik fikirlerini kolayca kabullendiler ve benimsediler. Bu konuda İngiltere, Fransa ve Rusya'dan da destek gördüler. Böylece Osmanlı Devleti yeni ve önemli bir iç tehdit ve tehlike ile karşı karşıya kalmış bulunuyordu. Hürriyet, eşitlik, milliyetçilik fikirleri daha sonra Türk olmayan Müslüman halklara ve hatta Türk aydınlarına da sirayet edince Osmanlı Devleti'nin durumu tamamen kaosa dönüştü. Nitekim Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca hatta 1918'e kadar bu tehlikeleri bertaraf etmek için uğraşmak durumunda kaldı ise de bu gayretleri imparatorluğu yıkılmaktan kurtaramadı.

Kısaca Osmanlı Devleti'nin "*Asr-ı Saadet*'e dönmek fikrini benimseyen aşırı şeriatçıların muhalefeti, hem Fatih-Kanuni devrinin usullerine dönmeyi arzulayan muhafazakârların muhalefeti hem Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmak isteyen gayrimüslimlerin ve gayri Türklerin, hem liberal Türk aydınlarının (*Tanzimatçılar, Yeni Osmanlılar, Genç Türkler*) muhalefeti hem de *Düvel-i Muazzama'nın* (İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya- Macaristan) muhalefeti arasında ve karşısında sıkışıp kalmıştır. Kendisini bu zor ve karmaşık durumdan çıkaracak ekonomik, teknolojik, siyasi ve askeri güce de sahip değildi. Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti'nin vazgeçemeyeceği ve terk edemeyeceği maddi ve manevi hususlar da vardı. İslam devleti olarak şeriattan, Türk devleti olarak Türklükten, imparatorluk olarak gayrimüslimler ve imparatorluk topraklarından, Osmanlı hanedanı olarak saltanattan vazgeçilemezdi. Modernleşmek isteyen toplum olarak da Avrupa'nın teknolojisini ve fikirlerini yok farz edemezdi. Bunun üzerine Osmanlı devlet adamları iç politikada hem muhafazakar hem yenilikçiler; dışta da Büyük devletler arasındaki rekabetlerden yararlanarak *dengeci-*

²⁰ Nakşiliğin Halidiye kolu, Halid-i Bağdadi (1776- 1826) tarafından kurulmuştur. Politika ile meşguldürler. Batı taklitçiliğine karşı tavırları vardır.

tavizci-teslimiyetçi bir yöntem benimseyerek ayakta kalmaya çalışmıştır. Ancak başarılı olamamışlardır

C-Osmanlı Devleti'nin Çöküşünü Engelleme Gayretleri

Kanuni döneminden sonra Osmanlı Devleti'nde başlayan bozulma, 17. yüzyılda daha da artarak sosyal-ekonomik-idari sistemi iyice sarsmıştır. Bunun sonucu, Osmanlı yöneticileri devleti ayakta tutmanın yollarını aramaya ve tedbirler almaya gayret etmişlerdir. Bu tedbirleri şu şekilde özetlemek mümkündür.

1-Şiddet Yöntemi

17. Yüzyılda Osmanlı Devleti Batıda Avusturya, Kuzeyde Rusya, Doğuda İran'la, Akdeniz'de Venedik ve Cenevizlerle mücadele ederken, dahilde de en fazla *Celali İsyanlarıyla* meşgul olmuştur. En mühim Celali reisleri *Karayazıcı, Tavit Ahmet, Kalender-oğlu Mehmet, Karasait, Saçlı, Canbolatoğlu Ali Paşa, Meymun, Muslu Çavuş, Yusuf Paşa* gibi asilerdi. Celali İsyanlarının bütün Anadolu'ya yayılması ve devlet otoritesini tehdit edici hal olması üzerine, *Kuyucu Murat Paşa* isyanları bastırmakla görevlendirildi. 1606–1609 yılları arasında Murat Paşa Anadolu'yu Celalilerden temizledi ve devlet otoritesini tesisi etti. Bu arada 90.000 Türk insanı katledilmiştir. 1611 yılında *Kuyucu Murat Paşa*'nın ölmesi üzerine huzursuzluklar devam etmiş, bu defa yeniçeriler itaatsizliğe başlamış, hatta 1622 yılında isyan ederek Genç Osman'ı öldürmüşlerdir.

Yeniçerilerden, Genç Osman'ın intikamını alma bahanesiyle Erzurum Valisi *Abaza Hasan Paşa* Erzurum kalesinde bulunan kapıkullarını (yeniçeriler) öldürdü ve 30.000 kişilik kuvvetle Sivas'a kadar gelerek pek çok yeniçeri katletti ve ortalığı yakıp yıktı. Buna rağmen IV. Murat (1623–1639) Abaza Paşa'yı 1625'te affetti. Bu tarihten sonra IV. Murat her türlü itaatsizliğe karşı şiddet kullanma yolunu seçerek devlet otoritesini yeniden sağladı.

1639'da IV. Murat'ın ölmesi üzerine *Kapıkulu Ocaklarında* itaatsizlik, disiplinsizlik artarken *Kadızedeliler* hareketi de devleti tehdit eder duruma gelmiştir. Bu olaylar karşısında aciz kalan IV. Mehmet (1648–1688), çareyi 1656'da *Köprülü Mehmet Paşa*'yı Sadrazam yapmakta buldu. Köprülü, ilk iş olarak *Kadızedeliler* hareketine son verdi. Sonra İstanbul ve taşrada, pek çok kişinin canı pahasına, devlet otoritesini temin etti. Sadrazamlığı döneminde (1656–1662), idam edilen paşaların ve devlet adamlarının sayısının yüze (100) yakın, öldürülen insan sayısının ise 5000 kadar olduğu söylenmektedir. Bununla birlikte devleti ayakta tuttuğu ve devlet işlerine bir düzen verdiği de kabul edilmektedir.

2-Batıya Açılma: Taklit ve Tamir Yöntemi

1683 Viyana Bozgunu, 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Antlaşmalarıyla, 17. yüzyılda IV. Murad'ın ve Köprülülerin uyguladıkları sadece disiplini ve otoriteyi sağlamaya dönük şiddet metodu ile bir yere varılamayacağı anlaşıldı. Askeri mağlubiyetler ve büyük toprak kayıpları Osmanlı Devlet adamalarını zihniyet değişikliğine mecbur etti. Bu zihniyet değişikliği ile etraflarına bakmaya başladılar. Gördüler ki, dünya Osmanlı'dan ibaret değil, dünya işleri de sadece Osmanlı'da görüldüğü şekliyle yürütülmüyordu. Avrupa'da hem Osmanlı'ya düşman, hem Osmanlı'dan farklı hem Osmanlı'dan üstün bir Hıristiyan dünyasının olduğu gerçeği kabullenilmeye başlanır. Bu kabulleniş ve zihniyet Osmanlı devlet adamlarını yeni arayışlara sevk etti.

a-Lâle Devri

İlk yenilik arzusu ve zihniyet değişikliği Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın önayak olmaya başlamış ve Lâle Devri, (1718–1730) adıyla sembolleştirilmiştir. Bu dönemde Avrupa'yı örnek alan bazı yeniliklere karar verildi. Nitekim askerî alanlar başta olmak üzere bazı alanlarda ıslahatlar gerçekleştirildi. 1727 Matbaanın kurulması, kağıt imalathanesinin, çini imalathanesinin, kumaş fabrikasının açılması, çiçek aşısının kullanılması, tercüme heyetinin teşkili, kütüphane inşa edilmesi, sanat ve edebiyattaki gelişmeler, mimaride yenilikler bu ıslahatlar arasında sayılabilir. Elbette ki bütün bu yapılanlar Osmanlı'yı güçlendirecek mahiyette değildi. Ancak ilk adım olması açısından önem arz etmekteydi. Nitekim yapılanlar sosyal ve iktisadi hayatta bir rahatlama sağlamamış, aksine halkın ve yeniçerilerin tepkisine yol açmış ve 1730 *Patrona Halil İsyanı* ile Lâle Devri son bulmuştur. Ancak yenilik fikri, artık zihinlere yerleşmiş olduğundan bazı kesintilere ve engellere rağmen devam etmiştir.

b-Nizam-ı Cedid* (Yeni Düzen)

17. yüzyıl başından itibaren arzu olarak ortaya çıkan Lâle Devri'nde nispeten uygulanan, fakat 1730'da kesintiye uğrayan, Koca Ragıp Paşa'nın Sadrazamlığında (1856–1862) sınırlı da olsa tekrar başlayan ıslahat hareketlerine rağmen Osmanlı Devleti Avusturya-Rusya karşısında mağlup olmaktan ve toprak kaybetmekten kurtulamadı. Nihayet 1768 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda aldığı mağlubiyet ve 1774 *Küçük Kaynarca Antlaşması*'yla kabul edilen ağır şartlar o zamana kadar yapılan ıslahatların işe yaramadığının işareti olarak görüldü. Bunun üzerine III. Selim daha muhtevalı ve daha köklü ıslahat hareketine

* Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, Nizam-ı Cedid (1789–1807)*, Ankara, 1988.

girişilmesinin zaruretine inandı. Bu maksatla *Nizam-ı Cedid* adı verilen dönemi (1789–1808) başlattı.

Nizam-ı Cedit her ne kadar *yeni düzen* anlamına geliyorsa da, Osmanlı İmparatorluğu'na köklü yeni bir düzen getirmemiştir. Nizam-i Cedit'in iki özelliği vardır. Birincisi Osmanlı Müesseselerine (maliye, idare, adliye, sosyal, vs) disiplin anlamında çeki-düzen vermektedir. Bunun için eski kanunlarda, esasına dokunmadan bazı maddeleri çıkararak yeni maddeler ilave etmekten ibarettir. Bundan maksat devlet otoritelerini ve itibarını yeniden kurmaktır. Bu tür davranış, yeniliğin, yeni düzenin değil maziye-geleneğe bağlı kalmanın ifadesinden başka bir şey değildir.

İkinci özellik ise, kelimenin tam anlamıyla maziden-gelenekten kopuşun ifadesi olarak Osmanlı, orduda, askerî eğitim ve öğretimde yeni bir düzen öngörüyordu. Ayrıca askerî teknolojide, siyaset ve diplomaside Avrupa usulleri getiriliyordu. Bu çerçevede yeni bir zihniyet ve anlayış devam ettiriliyordu. Ancak yeni ordunun yanında yeniçeri ocağını muhafaza etmekle, ordu içinde yeni-eski diye ikilik yaratılmıştır. Nitekim yapılan yenilikler tepki çekmiş ve 1808'de çıkan bir isyanda durdurulmuştur. Fakat yenileşme zihniyeti ve zarureti devlet adamlarının gündeminden çıkmamış, daha sonraki dönemlerde devam ettirilmiştir. II. Mahmut ıslahatları Nizam-ı Cedit'in devamından başka bir şey değildir.

3-Tanzimat Dönemi: Liberalleşme Yöntemi

1789 Fransız İhtilali'nin getirdiği hürriyet ve eşitlik fikrine dayalı olarak **toplum içinde ferdi-ferdiyetçiliği (individüalizm), fertlerin hürriyet ve eşitliği, uluslar arası ilişkilerde de milleti, milli vatan, milli devleti, milletlerin hürriyeti ve eşitliği yani istiklâl ilkeleri** ön plana çıkmış ve Avrupa'nın çehresini değiştirmiştir. Nitekim 1815–1914 yılları arasında Avrupa'ya ve dünyaya insan hakları-millet hakları, milliyetçilik mücadelesi damgasını vurmuş ve eski sistemleri, imparatorlukları sarsmıştır. Bu bakımdan 19.yüzyıl milliyetçilik akımlarının yükseldiği, milli devletlerin kurulduğu, liberal devrimlerin, isyanların, ayaklanmaların yoğunluk kazandığı bir çağdır. Ayrıca liberalizmin sadece siyasi olayları ve devrimleri değil aynı zamanda sanayi devrimini, kapitalizmi, emperyalizmi, ilmi ve teknolojik gelişmeleri de hızlandırmıştır. Bunun sonucu Avrupa ticari, ekonomik, malî, siyasî, kültürel emperyalizmini dünyaya yaymış ve dünyayı sömürge-yarı sömürge haline getirmiştir. Artık dünya işlerinde karar verici, yönlendirici ve kabul ettirici Avrupa'dır. **İş adamlarıyla – fabrikalarıyla yapıp-satan (imal edip-satan), tüccarlarıyla alıp-satan (ticaret yapan), filozoflarıyla sistem kuran, ideolojiler yaratan, ilim adamlarıyla icat-keşif yaparak teknoloji üreten güçlü ve hâkim bir Avrupa'dır.**

Böyle bir Avrupa'nın karşısında ortaçağ şartlarının hüküm sürdüğü, hala **Bey'in, Paşa'nın, Ulema'nın, Ayanların** hâkim olduğu bir Osmanlı İmparatorluğu'nun etkilenmemesi, dünyadan kopuk, içine kapalı halde yaşamaya devam etmesi imkansız görünüyordu. Nitekim 19.yüzyıla kadar batıya açılma ve yenileşme gayretlerinin boşa çıkmasına ve başarısız olmasına, kesintiye uğramasına ve yeniçerilerle, bazı ulemanın muhalefetine rağmen II. Mahmut ıslahat hareketlerine devam etmekten vazgeçememiştir. O da kendinden önceki padişahlar gibi geleneksel anlayışla yani otoriter bir tarzda disiplini sağlamakla işe başladı. Dolayısıyla ilk önce 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdı. Arkasından orduda, idarede, eğitimde, diplomaside bazı yenilikler yaptı ise de bu yaptıkları Osmanlı'yı siyaseten ve iktisaden güçlü ve bağımsız hale getirmeye yetmedi. Nitekim Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanını ve tehdidini engellemek için Rusya'nın daha sonra Rus tehlikesinden kurtulmak için de İngiltere'nin yardımına ve himayesine muhtaç olundu.

İngiltere bu fırsat iyi değerlendirerek, Osmanlı İmparatorluğu'nu küresel ve liberal ekonomiye dâhil etmek için Bab-ı Ali'ye 1838 Ticaret Antlaşmasının kabul ettirdi. Buna göre **ved-i vahid** (tekeli) usulü kaldırıldı, ihracattan alınan vergi miktarı %12, ithalat vergisi ise %3 olarak tespit edildi. Bu şekilde ekonomide liberalleşme ile imparatorluk toprakları açık pazar haline getirilerek, sömürgeleştirme sürecine sokuldu. Bu süreçte yerli sanayi ve esnaf yok edildi, devlet ise borçlanmak mecburiyetinde kaldı. Söz konusu ticaret anlaşmasıyla İngiltere'ye tanınan imtiyazlar diğer Avrupa ülkelerine de verilmesiyle imparatorluk sanayileşmiş Avrupa devletlerinin pazarı haline geldi. Zira Osmanlı'nın rekabet edecek hiçbir sanayi ürünü yoktu. Dolayısıyla 1838 Ticaret Antlaşması (Balta Limanı Antlaşması) yıkılış sürecini başlattı, dolayısıyla Osmanlıya çok ağıra mal oldu.

a-Tanzimat Fermanı:

1838'de Balta Limanı Ticaret Antlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğu ekonomik ve ticari alanda piyasa ekonomisine (liberal sisteme) dahil edildi. Artık sıra Osmanlı toplumunun liberalleştirilmesine gelmişti. Çünkü Osmanlı'nın geleneksel idari ve içtimai yapısı, serbest ticarete uymuyor ve engel teşkil ediyordu. Bu engelleri kaldırmak için Avrupa'nın tavsiyesi ve empozesi üzerine 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edildi.

Tanzimat Fermanı, içeriğine bakıldığında eskiden kopulamadığını ve yenileşmenin ise zaruri olduğunu vurgulamaktadır. Bir yandan Kuran'ın hükümlerine ve şeriat kanunlarına uyulmadığı için devletin çöktüğünden, obür yandan yeni ilkelerle devletin güçleneceği ve modernleşeceğinden bahsedilmektedir. Bu durum devlet adamlarının hala eski ile yeni arasında mutereddid olduklarını göstermektedir. Bu mutereddid tutumları yüzünden hem eskiyi muhafaza, hem yeniyi inşa

etme gibi ikilik içine düşmüşlerdir. Bu tutumları imparatorluk yıkılıncaya kadar devam etmiştir.

Tanzimat Fermanı'nın öngördüğü yenilik tabii haklar alanındadır. Yani insanlar hür ve esir doğar ve öyle yaşarlar. Din ve ırk farkı gözetilmeden bütün insanların ırz, namus, şeref, can ve mal güvenliği devlet tarafından garanti altına alınır. Herkese kanun önünde eşit muamele yapılır. Bu ilkeler liberalizmin ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin özünü ve temelini teşkil etmektedir. Dolayısıyla Tanzimat Fermanı'na liberal fikirlerin etkisi altında ilan edilmiş, topluma ve devlete yeni bir düzen vermek isteyen zihniyetin ve anlayışın ürünü olarak bakılmalıdır. Ancak çok milletli, çok dinli sanayileşmemiş, halkının büyük bir kısmı köylü, cahil ve fakir Osmanlı toplumunda bu tür liberal ilkelerin uygulanabilirliği elbette kolay değildi. Nitekim Ferman ne Müslüman halkı ne de gayri Müslim halkı tam memnun edebilmiştir. Ama netice olarak daha kültürlü daha zengin, ticaretle, zanaatla uğraşan ve Avrupa tüccarlarıyla işbirliği içinde olan Hıristiyanlara yaramıştır.

b-İslahat Fermanı:

Avrupa'nın etkisi ve telkini ile Bab-ı Ali tarafından Hıristiyanlara daha çok hak verilmesi için hazırlanan ve 1856'da ilan edilen İslahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nı teyit eden ve tamamlayan yeni siyasi-kültürel hak ve imtiyazları ihtiva eden bir fermandır. Bu niteliğiyle Osmanlı toplumunu tabii haklar esasında bütünleştirmeyi öngören Tanzimat Fermanı'nın aksine toplumu ayırıştırmaya ve kutuplaştırmaya götürecektir. Bu zemin Hıristiyanlarda muhtariyet ve istiklal arzularını kuvvetlendirirken Osmanlı devletinden psikolojik olarak koparmış ve Avrupalı büyük devletlerle işbirliğine ve onların himayelerine girmeye sevk etmiştir. Bu tarihten sonra dini cemaatler millet olarak nitelendirilmeye başlamıştır.

Kısaca Tanzimat ve İslahat Fermanları öngördükleri Avrupai usullere ve yeniliklere rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve devletin çöküşünü engelleme yolunda hiç bir fayda sağlamamış ve çare üretmemiştir. Aksine çöküşü ve parçalanmayı hızlandırmıştır. Bu itibarla Tanzimat ve İslahat Fermanları'nın daha ziyade gayri Müslimleri ön plana alan ve onlarda ayrılma duygularını kuvvetlendiren politikaları ürettiği söylenebilir.

c-I.ve II. Meşrutiyet Dönemi: Anayasalı ve Parlamentolu Devlet Modeli

1871 yılından itibaren Tanzimat dönemi (1839-1876) idari, mali, siyasi, içtimai alanda iflas işaretleri vermeye başladı. Başta *Genç Osmanlılar* olmak üzere pek çok devlet adamı ve aydın "bu devlet nasıl kurtulur" sorusuna cevap ve çözüm arayışına girdiler. Neticede çare

olarak Avrupa'da olduğu gibi Anayasalı (Kanun-ı Esasi) ve Parlamentolu(Meclis) bir devlet düzeni fikri ortaya çıktı. Bu düzen gerçekleşirse Devlet-i Ali'nin kurtulacağına inançları tam idi. Öyle ki bu fikre karşı olan Abdülaziz'i bir darbe ile düşürmeyi bile göze aldılar ve yerine önce V. Murad'ı arkasından pazarlıklar sonucu II. Abdülhamid'i tahta çıkardılar.

1876'da Kanun-ı Esasi ilan edildi. 1877'de de Meclis açıldı. Artık Avrupa'nın ve gayri Müslim teb'anın bir diyeceğinin kalmayacağı inancı hakim idi. Zira Meşrutiyet rejimine geçildiğinden Avrupa'nın müdahalesinin ve gayri Müslim unsurlarında ayrılma isteklerinin önünün kesileceği ve sona ereceği düşünülüyordu.

Ancak durum beklenildiği şekilde gelişmedi. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı çıkmasıyla, *Şark Meselesi*'nin en kritik dönemine gelinmiş olması ve *Ayastefanos* ve *Berlin antlaşmaları*, Büyük devletlerin dış müdahaleleri, dış baskıları ve özellikle Balkanlar'da Bulgarlar, Anadolu'da Ermeniler başta olmak üzere bütün gayri Müslimlerin milliyetçi tavırlarını ve ayrılık isteklerini iyice artırdı. Bu sonuç *Kanunu-ı Esasi'nin* de *Meclis-i Mebusan*'ın da çözüm olmayacağını gösterdi. Bunun üzerine II. Abdülhamid Meclis'i kapattı ve Kanun-ı Esasiye'yi de rafa kaldırdı. 1878'den itibaren ülkenin imarına ve eğitime dönük, devleti savaştan uzak tutan, iç politikada tavizsiz, dış politikayı da İngiltere, Rusya, Almanya arasında kurulacak dengelere dayandıran kendine has bir yöntemi benimsemiştir. Ancak 1889'dan itibaren *Genç Türklerin* ve kurdukları *İttihat ve Terakki Fırkası*'nın şiddetli muhalefetiyle, 1891'den sonra Ermeni olaylarının baskısıyla ve Büyük devletlerin müdahaleleriyle karşılaştı ve nihayet 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'i ilan etmek durumunda kaldı ve 27 Nisan 1909'da tahttan indirildi.

II. Meşrutiyet'te büyük umutlarla *Kanun-ı Esasi*'yi yürürlüğe kondu ve 17 Aralık 1908'de *Meclis-i Mebusan* açıldı. Artık bütün teb'a hürriyete, hak ve vazife eşitliğine sahip olacak, kanunsuz hiçbir işlem yapılmayacak, sansür kalkacaktı. Böylece Osmanlılık şuuru ve ruhuyla toplumda birlik ve bütünlük sağlanmış olacaktı.

266 kişilik Meclis'te mebusların dağılımı şöyle idi²¹: Rum 23, Ermeni 12, Yahudi 5, Bulgar 4, Sırp 3, Ulah 1, Dürzi 1, Maruni 1 idi. Gerisi Müslüman olup Arap mebus sayısı 50, Arnavut mebus 20 kadardı. Buna göre Meclis'te Türklerin sayısı yaklaşık 106 civarında olup, azınlıkta idiler. Bu tür bu kozmopolit bu meclisle Osmanlılık ruhunu yakalamak ve Osmanlı birliğini tesis etmek imkansızdı. Nitekim

²¹ *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1972, c.IV, s. 3422; Ayrıca bu konuda bakınız: Ahmet Demirel "Osmanlı Meclis-i Mebusanı I. Devre (1908-1912) Mebusları" *Osmanlı*, c.II, (Yeni Türkiye Yayınları) , s.410-419. Yazar makalesinde mebusların sayısını farklı vermişti.

1908'den sonra çok partili dönem başlamış, Türk mebuslar hariç, diğerleri Osmanlı Devleti'ni bırakarak kendi milletleri lehine faaliyet göstermeye başlamıştır. Bunun üzerine *İttihat-Terakki Fırkası* ve hükümetleri *Osmanlılık* ve *İslamcılık* politikalarının yanına bir de *Türkçülüğü* ekleyerek, Türkçülük yapmaya başlamışlardır. Ancak, İttihatçılar da *Osmanlılık*, *İslamcılık* ve *Türkçülük* arasında bocalayıp kalmıştır. I. Dünya Harbi'nde tam bir ayrışma olmuş, gayri Müslimler ve gayri Türkler Osmanlılıktan ve Osmanlılıktan vazgeçerek İtilâf Devletleriyle işbirliği yapmışlar ve 1918'den itibaren Osmanlı Devleti'nden kopmuşlardır. Yalnız kalan Türkler de, 1919'dan itibaren Mustafa Kemal önderliğinde verdiği Millî Mücadele'yle istiklâlini kazanmışlar ve 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmak, güçlendirmek ve modernleştirmek için *ıslahat-reform-yenileşme*, *meşrutiyet* adı altında iyi niyetle yapılan hareketler Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkılmaktan kurtaramamış, dolayısıyla da hedeflerine ulaşamamışlardır. Ancak bu reform veya yenilik hareketleri Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına yol açmışsa da, Türk milletinin uyanmasına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına zemin hazırladığı ve yardımcı olduğu da hatırdan tutulması gereken bir husustur.

